

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	:Исламбек СУЛАЙМАНОВ
Университет	:Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Багыты	:Тарых
Иштин сыпаты	:Магистратура программасынын изилдөө иши
Беттердин саны	:XVII+190
Бүтүрүү датасы	:12/04/2015
Илимий жетекчиси	:т. и. д., проф. Дөөлөтбек САПАРАЛИЕВ

ЧҮЙ ӨРӨӨНҮНҮН ЭТНОСАЯСИЙ ТАРЫХЫ (XVIII КЫЛЫМДЫН ЭКИНЧИ ЖАРЫМЫ – XIX КЫЛЫМДЫН АЯГЫ)

Диссертациянын кыскача мазмуну Чүй өрөөнүнүн XVIII к. экинчи жарымы – XIX к. аягындагы татаал этносаясий тарыхын чагылдырат. Бул мезгилдердеги аталган аймактын этносаясий тарыхы биринчи кезекте архивдик булактардын, Чүй өрөөнүндөгү эл башчыларынын кыргыз (орток түрк) тилинде жазылган ар түрдүү каттары аркылуу изилденет. Мындан тышкары, буга чейин жазылып келген илимий адабияттардын, санжыралардын жана элдик оозеки чыгармалардын негизинде Чүй аймагынын жаңы доордогу саясий тарыхынын урунттуу учурлары каралат.

Диссертациялык иштин эң негизги максаты жана мааниси, XVIII-XIX кк. кыргыз (орток түрк) тилинде жазылган каттарды окуп, транскрипциясын берүү, азыркы кыргыз тилине которуу жана тарыхый маанисин аныктоо болуп саналат. Эгерде Чүй өрөөнүндөгү эл башчыларынын XVIII к. экинчи жарымындагы—XIX к. аягындагы каттары окулуп, которула турган болсо, анда тарых илимине кыргыз таануу жана түрк элдеринин тарыхы боюнча жаңы тактоолор киргизилмекчи.

Чүй өрөөнүндөгү кыргыздардын этносаясий тарыхы боюнча негизги архивдик материалдардан тышкары, Ч. Валиханов, В. Радлов, В. Бартольд, А. Бернштам, Б. Жамгырчинов, А. Хасанов, С. Абрамзон, С. Аттокуров, К. Үсөнбаев, В. Плоских, А. Мокеев, Д. Сапаралиев, О. Каратаев, Ж. Алымбаев ж. б. авторлордун эмгектери-нен кеңири пайдаланылып, аларга тарыхый талдоо жасалды жана шилтемелер берилди.

Магистрдик диссертация киришүүдөн, негизги төрт бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган булактар менен адабияттардын тизмесинен, диссертациянын түрк тилиндеги түшүндүрмөсүнөн жана ар кыл тиркемелерден турат. Киришүүдө теманын максаты жана милдеттери, актуалдуулугу, изилдөөнүн хронологиялык чеги, негизги методологиялык маалыматтар берилди.

Диссертациянын биринчи бөлүмү Чүй өрөөнүнүн этносаясий тарыхынын илимий негиздерин ачып берүүгө арналды. Ошондой эле теманын илимий негизин түзгөн архивдик жана оозеки булактарга талдоо жүргүзүлдү. Экинчи бөлүмдө Чүй өрөөнүнүн тарыхый-географиялык абалы, ээлеген аймагы, Чүй өрөөнүнүн байыркы доорлордон берки кыскача тарыхы берилди. Мындан сырткары, Чүй өрөөнүнүн байыркы мезгилден баштап Кыргызстандын тарыхында бир катар мамлекеттердин борбору болуп келгендиги жана географиялык өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү. Үчүнчү бөлүмдө Чүй кыргыздарынын XVIII к. тартып

XIX к. экинчи жарымына чейин сырттан келген жуңгарлардын (ойрот-калмактар), циндердин (маньчжур-кытайлар), казактардын хан, бий, султандарынын маал-маал жортуулдарынын мизин кайтарып, өздөрүнүн көз карандысыздыгын көздүн карегиндей сактап турушкандыгы белгиленди. Ата Журттун эгемендүүлүгү, бейпилдиги, элибиздин эркиндиги үчүн Чүй жергесинен чыккан нечендеген журт башчылары, баатырлар, эр-азаматтар күлгүндөй өмүрлөрүн кыйышты. Диссертациябызда XVIII к. экинчи жарымы—XIX к. ортосу мезгилдериндеги чүй кыргыздарынын этносаясий тарыхы өзгөчө кыргыз-казак мамилелери, Кокон хандыгы жана Цин империясы менен тыгыз байланышта өнүккөндүгү тастыкталды. Төртүнчү бөлүмүндө тышкы душмандардын согуштук аракеттеринен, ошондой эле ички уруулар аралык чабыштардан алсызданган чүй кыргыздарынын ээлеген аймагы акырындап XIX к. 60-жж. баштап Россия империя-сынын колониясына айлангандыгы, колониалдык доордогу Чүй өрөөнүнүн этносаясий тарыхындагы ири өзгөрүүлөр, административдик башкаруу аппараты, жалпысынан алганда оторчулук доордун кыргыз элинин турмушуна тийгизген оң жана терс жактары изилденди. Ал эми диссертациялык иштин аягында Чүй өрөөнүнүн XVIII к. экинчи жарымынан XIX к. аягына чейинки мезгилдердеги аймактын этносаясий тарыхы тууралуу жалпылаштырылган жыйынтык чыгарыл-ды. Диссертациянын аягында ар түрдүү тиркемелерге да кеңири орун берилип, алар логикалык жактан жалпысынан төрт топко бөлүнүп каралды.

Ачкыч сөздөр: Россия империясы, Чүй өрөөнү, кыргыз-казак мамилелери, этносаясий тарых, административдик башкаруу.

ÖZ

Yazar	:İslambek SULAYMANOV
Üniversite	:Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	:Tarih
Tezin Niteliği	:Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XVII+190
Mezuniyet Tarihi	:12/04/2015
Tez Danışman(lar)ı	:Prof. Dr. Döölötbek SAPARALİYEV

ÇÜY BÖLGESİNİN ETNO–SİYASİ TARİHİ (XVIII YÜZYILIN İKİNCİ YARISI–XIX YÜZYILIN SONU)

Bu tez, Kırgızistan'ın Çüy Bölgesi'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın sonuna kadarki dönem içindeki karışık etno-siyâsî tarihini anlatır. Çüy Bölgesi'nin bu yüzyıllardaki etno-siyasi tarihi ilk olarak arşiv belgeleri ve bu bölgenin ileri gelenlerinin Kırgız (Orta Türkçe, Çağatayca) Dili'nde yazılmış çeşitli mektupları ile incelenmiştir. Özellikle bu zamana kadar yazılmış ilmi eserlerden, şecerelerden, en sonunda halk ağzından konuyla ilgili bilgiler toplanarak araştırmaya alınmıştır. Aynı zamanda yüksek lisans tezimizin diğer önemi de, XVIII-XIX yüzyıllara ait Çüy Kırgızları'nın ve bu bölgeyi vatan olarak görmüş veya eskiden burada yaşamış diğer milletlerin siyasi tarihinin önemli dönüm noktalarını göstermektir.

Yüksek lisans tezinin ana içeriği ve temel amacı, XVIII-XIX yüzyıllarda yazılmış yerli kaynakları ve mektupları bulmak, okumak, transkripsiyonunu vermek ve şimdiki Kırgız Türkçesi'ne çevirmek idi. Eğer Kırgızca yazılmış mektuplar, arşiv belgeleri, çeşitli eski yazılar bulunursa, bununla biz yakın döneme ait Kırgız halkının etno-siyasi tarihinin önce hiç ele alınmamış, «bilinmeyen sayfalarını» aydınlatmış olacağız diye düşünüyoruz.

Temel arşiv kaynaklarına dayanarak Çüy Bölgesi'nin yukarıda zikrettiğimiz devirlerdeki etnik ve siyasi tarihini yansıtan bu çalışmayı hazırlarken Ç.Valihanov, W. Barthold, W. Radloff, S. Abramzon, A. Bernştam, B. Camgırçinov, A. Hasanov, S. Attokurov, K. Usenbayev, A. Mokeyev, D. Saparaliyev, C. Alymbayev, O. Karatayev ve diğer yazarların eserleri kullanıldı. Zikrettiğimiz yazarlar ve seyyahlar sadece Çüy Bölgesi'nin ve Kırgızistan'ın tarihini değil, Merkezî Asya'nın tarihini de incelemeye almışlardır. Tezimizde özellikle Çüy Bölgesi'nin XVIII-XIX yüzyıllardaki tarihi Kırgızistan ve dünya tarihinin sadece bir parçası olduğunu göstermeye çalışılmıştır.

Elinizdeki yüksek lisans tezi “Giriş”ten başlayarak dört ana bölümden ve “Sonuç”, “Kullandılan kaynaklar ve eserler”, “Özet”, “Ekler” gibi kısımlardan oluşur. Giriş bölümünde araştırma konusunun tanımı ve önemi anlatılmakta, genel çerçeve çizilmekte ve temel metodolojik bilgiler verilmektedir.

İlk bölümde Çüy Bölgesi'nin tarihinin araştırılmasının ana hatları, bu zamana kadar yapılmış çalışmalar ele alındı. İkinci bölümde Çüy Bölgesi'nin tarihi ve coğrafi konumu, bu toprakların ilkçağlardan XVIII. yüzyılın ortasına kadarki siyasi tarihi anlatıldı. Üçüncü bölümde ise Çüy Kırgızları'nın XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ortalarına kadar dış düşmanlar Kalmuklar (Oyratlar, Cungarlar), Çinliler (Mançurlar, Hitaylar), Kazak sultanlarının saldırılarına uğradıkları, fakat bütün bu

düşmanları binbir güçlkle yendikleri ve anavatanlarından uzaklaştırdıkları anlatılır. Çüy Kırgızları Rus işgaline kadar dış düşmanlardan bağımsızlığını koruyabilmişlerdir. Bu çalışmamızda Çüy Kırgızları'nın tarihi XVIII. yüzyılın ikinci yarısı-XIX. yüzyılın 60. yıllarına dek siyasi tarihi Kırgız-Kazak ilişkilerinin, Hokand Hanlığı ve Çin İmparatorluğu'nun saldırılarının devrini teşkil ettiğini göstermeye çalıştık. XIX. asrın birinci yarısından başlayarak yeni ve kuvvetli bir düşman olan Rusya İmparatorluğu yavaş yavaş Türkistan'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Dördüncü ve sonuncu bölümde ise dış saldırılarda ve kabileler arası kavgalarda gücünü kaybeden Çüy Kırgızları'nın toprakları XIX. yüzyılın 60-lı yıllarında Rus hakimiyetine girdikleri, Kırgızların bağımsızlığını kayb ettikleri, sömürgecilik devrinin başlaması, yeni Rus idari sisteminin gelişmesi, vergilerin gün geçtikçe artması, sömürgecilik siyasetinin Kırgız toplumuna verdiği artı ve eksikleri araştırmaya alınmıştır. Bundan sonra konunun ana hatlarını anlatan ve sonuçlayan genel Sonuçlar'a varılmıştır. Araştırma tezinin sonunda konuyu kolay anlayabilmemize imkan sağlayacak çeşitli Ekler'e de geniş yer verilerek, onlar kendi aralarında mantıklı olarak birbirine bağı dört ayrı ayrı bölümlere bölünmüştür.

Anahtar Sözcükler: Rusya İmparatorluğu, Çüy bölgesi, Kırgız-Kazak ilişkileri, etno-siyasi tarih, idari yönetim.

АННОТАЦИЯ

Выполнил	:Исламбек СУЛАЙМАНОВ
Университет	:Кыргызско-турецкий университет “Манас”
Направление	:История
Диссертация	:Магистерская диссертация
Количество страниц	: XVII+190
Дата окончания	:12/04/2015
Научный руководитель	:д. и. н., проф. Доолотбек САПАРАЛИЕВ

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ЧУЙСКОЙ ДОЛИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII – КОНЕЦ XIX ВЕКА)

Краткое содержание данной диссертационной работы состоит в том, чтобы на основе достоверных архивных источников, преимущественно местных кыргызо-язычных (чагатаидских) письменных и царских источников колониального периода осветить и изложить сложную этнополитическую историю Чуйской долины второй половины XVIII—конца XIX вв. Кроме основных вышеперечисленных источников, в данной работе было широко использовано почти вся научная литература, относящаяся к данной теме вплоть до настоящего времени, генеалогические предания кыргызского народа и материалы устного-народного творчества. А также подробно рассматриваются основные вехи политической истории Чуйских кыргызов второй половины XVIII—конца XIX вв.

Основное содержание и цель написания данной работы целиком направлена на то, чтобы найти, прочесть, дать транскрипцию и перевести на современный кыргызский язык кыргызо-язычные (чагатаидские) письменные источники второй половины XVIII—конца XIX вв., а также оценить с научной точки зрения и указать их историческое значение. Если будут найдены и переведены кыргызо-язычные (чагатаидские) письменные источники чуйских кыргызов второй половины XVIII—конца XIX вв., то думается, что этим делом мы вносим определенный вклад в изучение истории кыргызов и тюркских народов нового времени.

Кроме основных архивных источников, отражающих этнополитическую историю Чуйской долины указанного времени, при написании данной работы в полной мере были использованы замечательные труды таких авторов, как труды С. Ч. Валиханова, В. Бартольда, В. Радлова, Абрамзона, А. Бернштама, Б. Джамгерчинова, А. Хасанова, С. Аттокурова, К. Усенбаева, В. Плоских, А. Мокеева, Д. Сапаралиева, Ж. Алымбаева, О. Каратаева и многих других. Эти авторы в той или иной мере исследовали историю не только чуйских кыргызов, но и историю Кыргызстана и Центральной Азии. В данной диссертации мы постарались показать тесные взаимосвязи истории Чуйской долины с историей нашей страны, так как история Чуйской долины является лишь частью истории Кыргызстана и мировой истории в целом.

Данная диссертационная работа состоит из введения, основных четырех частей, заключения, списка источников и использованной литературы, краткого

содержания на турецком языке, а также из различных дополнений. В первой части данной работы обосновывается научная новизна этнополитической истории Чуйской долины второй половины XVIII—конца XIX века. Во второй части мы постарались показать историко-географическое положение и территорию Чуйской долины, краткую историю региона с древнейших времен до второй половины XVIII века. В третьей части были рассмотрены иноземные нашествия джунгарских (ойратских, калмыкских) завоевателей, цинов (маньчжуров, китайцев), казахских султанов во второй половине XVIII—первой половине XIX века и борьба чуйских кыргызов за независимость против сильных внешних врагов. Чуйские кыргызы до присоединения к Российской империи в определенной мере сохранили традиционное общество кыргызского народа и политическую самостоятельность, то есть ни от кого не зависели и никакому другому государству не платили налоги. Исключением являлось лишь Кокандское ханство, которое периодически взимало заранее определенную дань с чуйских кыргызов.

Данное исследование показало, что этнополитическая история чуйских кыргызов в исследуемый период было тесно связано с политической историей кыргызско-казахских взаимоотношений, Кокандским ханством и Цинской империей. В последней четвертой части отмечается, как из-за притязаний внешних врагов и внутренних междоусобных войн территория чуйских кыргызов постепенно было присоединено к Российской империи. Это положило начало колониального периода и затем последовавшие важные изменения в жизни кыргызского народа, административное управление региона, подчёркивается важные положительные и отрицательные стороны колониального периода в истории кыргызского народа до начала XX века. В самом конце диссертации прилагаются разные приложения и иллюстрации, которые в свою очередь также разделены на четыре отдельные части.

Ключевые слова: Российская империя, Чуйская долина, кыргызско-казахские взаимоотношения, этнополитическая история, административное управление.

ABSTRACT

Executor	:Islambek SULAYMANOV
University	:Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Direction	:History
Type of pages	:Master Program
Number of Pages	: XVII+190
Date of graduation	:12/04/2015
Scientific Supervisor	:Prof. Dr. Doolotbek SAPARALIYEV

ETHNIC AND POLITICAL HISTORY OF CHUI VALLEY (SECOND HALF XVIII—END OF XIX CENTURIES)

Executive Summary of this dissertation is that on the basis of reliable archival sources, mostly local Kyrgyz-language (chagataidsky) written and royal sources colonial period highlight the complex ethno-political history of the Chui Valley the second half of XVIII-XIX centuries late. In addition to the above main sources, in this paper have been widely used in almost all the scientific literature relating to this subject up to date, genealogical traditions of the Kyrgyz people and materials, oral folk art. And also details the major milestones of the political history of the Kyrgyz Chui second half of the XVIII-XIX centuries late.

The main content and purpose of this writing is entirely focused on trying to find, read, give transcription and translated into modern Kyrgyz Kyrgyz-language (chagataidsky) written sources of the second half of XVIII-XIX centuries the end. As well as to assess their scientifically and provide historical significance. If you are found and translated Kyrgyz-language (chagataidsky), written sources Kyrgyz Chui second half of XVIII-XIX centuries the end. I think that, we are making a contribution to the study of the history of the Kyrgyz people of modern times.

In addition to basic archival sources, reflecting the ethnic and political history of the Chui Valley specified time, when writing of this work have been fully utilized remarkable works of authors such as S. Abramzon, Ch.Valikhanov, W. Barthold, W. Radloff, A. Bernshtam, B. Dzhamgerchinov, A. Hasanov, S. Attokurov, K. Usenbayev, A. Mokeev, D. Saparaliev, J. Alymbaev, O. Karataev and many others, which in one way or another examined the history not only of Kyrgyz Chui, but also the history of all of Kyrgyzstan and Central Asia. In this thesis, we have tried to show the close relationship history with the history of the Chui Valley in Kyrgyzstan as well as the history of the Chui Valley is only part of the history of Kyrgyzstan and world history.

This thesis is an introduction, four main parts, conclusions, list of references and sources, the summary of the Turkish language, as well as from a variety of add-ons. In the first part of this work is substantiated scientific novelty of ethno-political history of Chu Valley of the second half XVIII-end of the XIX century. In the second part, we have tried to show the historical and geographical location and area of the Chui Valley,

the origin of the concept of "Chui" and scientific hypotheses on the subject. In the third part were considered foreign invasions Djungarian (Oirat, Kalmyk) conquerors, the Ch'ing (Manchu, Chinese) Empire, Kazakh khan, sultans in the second half of the XVIII-first half of XIX century and the fight against Chui Kyrgyz against external enemies. Kyrgyz Chui before joining the Russian Empire to some extent preserved the traditional society of the Kyrgyz people and political independence, that is, neither of whom were independent, and no other nation did not pay taxes.

This study showed that the ethno-political history of the Kyrgyz Chui during the study period was closely linked with the political history of the Kyrgyz-Kazakh relations, the Kokand Khanate and the Qing Empire. In the last quarter of the celebrated, both because of the claims of foreign enemies and internal civil wars Chui Kyrgyz territory was gradually annexed to the Russian Empire. This marked the beginning of the colonial period, and then the next important changes in the life of the Kyrgyz people, the administration of the region, highlights the important positive and negative aspects of the colonial period in the history of the Kyrgyz people before the beginning of the XX century. At the end of the thesis are attached all sorts of applications, which in turn are also divided among themselves into four distinct parts.

Key Words: Russian Empire, the Chui Valley, Kyrgyz-Kazakh relations, ethnic and political history, administrative management.